

«Договори та постанови» у міждисциплінарній перспективі [Рецензія]. Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — 103 с.

У вітчизняній історії були різні конституції: прийняті своєю елітою, так і ті, що впроваджувалися у життя лише тому, що українські землі були частиною тієї чи іншої держави. «Договори та постанови...» від 5 квітня 1710 р.¹ стали інтелектуальним продуктом діяльності та пошуків козацьких інтелектуалів та політиків, а тому є надзвичайно важливими для нашого суспільства. Не потрібно доводити, що Бендерська конституція займала ключову роль в історії напів-незалежних Гетьманщини і Запорозжя. Логічно припускати, що в історичній науці незалежної України цей політико-правовий документ буде детально вивчено разом з усім культурним та інтелектуальним контекстом, у межах якого він був укладений, написаний й почав використовуватися. Хоча може вида-

¹ «ДОГОВОРЫ и ПОСТАНОВЛЕНА правъ и волностей войсковыхъ межи Ясне-велможнымъ Его Милостю паномъ Филипомъ Орликомъ повоизбраннымъ Войска Запорожского Гетманомъ, и межи енеральними особами, полковниками и тимъ же Войскомъ Запорожскимъ сполною з обоихъ сторонъ обралою УТВЕРЖЕННЫЕ...» — початок оригіналу пам'ятки. Текст зберігається у Москві в Російському державному архіві давніх актів (Ф. 124. Оп. 2. 1710 г. Д. 12. Л. 2–12 об.). Археографічні публікації тексту: Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія // Архіви України. 2010. Вип. 3–4. С. 145–166; «Пакти і конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення). — Львів, 2011. С. 77–117). Латиномовна копія документа має назву - «Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis inter illustrissimum dominum dominum Philippum Orlik, neoelectum Ducem Exercitus Zaporoviensis, et inter generales, colonellos, nec non eudem Exercitus Zaporoviensis, publico utriusque...». Зберігається у Стокгольмі архіві; вперше опубліковано у 1847 році (Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis inter illustrissimum dominum dominum Philippum Orlik, neoelectum Ducem Exercitus Zaporoviensis, et inter generales, colonellos, nec non eudem Exercitus Zaporoviensis, publico utriusque partis laudo Conventa ac in libera electione formali iuramento ab eodem illustrissimo Duce Corroborata Anno Domini 1710, Aprilis 5, ad Benderam // Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Ф. Орлика, и киевского воеводы, Иосифа Потоцкого, на латинском и польском языках // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Кн. 1. — М., 1847. С. 1–17). Отож, термін «Договори та постанови» є найбільш відповідний. Терміни «Бендерська конституція», «конституція 1710 року» та інші є історіографічними.

ватися, що українська «Орликіана» є багатую², втім насправді «Договори та постанови...» є маловивченими.

Справа у тому, що віднайдений оригінал «Договорів та постанов» у 2008 р. так і залишається глибоко не проаналізованим з точки зору різних гуманітарних, передусім історичних дисциплін. Як не дивно, але з часу відкриття першоджерела (2008 р.) і до сьогодні (2016 р.) не постало спеціальної праці, присвяченої всебічному його дослідженню. Тому книжка Тараса Чухліба, яка стала спробою заповнення цієї лакуни у вітчизняній історіографії, заслуговує на особливу увагу. Праця є міждисциплінарним дослідженням з екскурсами у різні епохи минулого політичної думки, конституціоналізму та парламентаризму. Крім того, у праці присутні огляди історії книжки, політологічних, правничих уявлень та ідей доби античності, середньовіччя і раннього нового часу. У цій праці можна віднайти також і спробу розуміння психології авторів «Договорів та постанов», як і «боротьби» новацій і традицій протягом пізнього середньовіччя та раннього нового часу.

Аналізуючи текст «Ідеальної держави в Україні?», перш за все, слід відмітити, що Автор (як і багато інших дослідників), пишучи про «Договори та постанови...», приділяє мало уваги вивченню тексту пам'ятки (лише на 13-ти сторінках з 67 про нього безпосередньо йде мова)³. Т. Чухліб у дослідженні часто звертається до оригіналу документа, однак чомусь цитує і перекладений на сучасну українську мову текст з копії конституції з 13-го фонду Російського державного архіву давніх актів⁴. Також малозрозумілими є такі міркування автора:

«Староукраїнський текст було зроблено з метою оголошення в Україні, латиномовний текст документа, який вважаємо базовим з багатьох причин, випрацьовано для нового протектора України в особі короля Швеції Карла XII, а також міжнародної спільноти, скорочений – шведської королівської канцелярії»⁵.

Т. Чухліб не аргументує, чому оригінал писався «з метою оголошення в Україні», а латинська копія політико-правового документа є «базовою з багатьох причин». Щодо джерелознавчого сегменту книжки, слід висловити сумнів стосовно доцільності публікації у додатку «Договорів та постанов» у той спосіб, в

² Див.: *Матях В.* Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика // Український історичний журнал. — 2011. — № 4. — С. 117; *Дінтан І.* «Договори та постанови...» 5 (16) квітня 1710 р.: контрверсії прочитання // Рідний край. — 2013. — № 2 (29). — С. 186. Про англomовну історіографію даної теми див.: *Кудінов Ю.* Постаць гетьмана Пилипа Орлика у студіях істориків США та Канади: від глорифікації до об'єктивного розгляду (1950–2000 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — Вип. 61 (№ 6). — К., ВІР УАН, 2012. — С. 172–178.

³ *Чухліб Т.* Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 18–21, 40–44, 49, 59 62, 63.

⁴ Там само. — С. 19, 20, 41–43, 55–57, 62.

⁵ *Чухліб Т.* Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 20.

який це було зроблено. Автор пише, що едіція зроблена за оригіналом з 124-го фонду Російського державного архіву давніх актів, першою публікацією оригіналу, перекладом з української копії на сучасну українську мову, за перекладом латинської копії на сучасну українську мову, за латинським оригіналом та його публікацією. Так опублікувати історичне джерело, написане двома (хоч один з текстів є похідним від оригіналу) неблизькими між собою мовами просто неможливо⁶.

Іншою характерною рисою праці Т. Чухліба (як і української історіографії у вивченні «Договорів та постанов...» у цілому) є те, що між презентованими європейськими впливами на Гетьманщину і констатацією західних запозичень уміщується малодосліджений аспект: їх реальний вплив на конституцію 1710 р. є маловивченим та не простежений на прикладі конкретних історичних свідчень. Приміром, Автор висловлює думку про те, що творці «Договорів та постанов» робили запозичення з теорії німця Йоганна Альтузія про п'ять типів об'єднання суспільства чи з теологічно-політичного трактату Бенедикта Спінози, чи з теорією французького мислителя Жана Бодена, чи нідерландського філософа Юстиніана Ліпсія (теорія про гідну людини державну владу) та німецького правника Самуїла Пуфендорфа, але мало приділяє уваги для аргументації своїх думок⁷.

В історіографічному огляді Т. Чухліб перераховує істориків та коротко оглядає основні їхні інтерпретації «Договорів та постанов». Він згадує Аполона Скальковського, Миколу Костомарова, Дмитра Яворницького, Михайла Грушевського, Василя Різниченка, Миколу Василенка, Дмитра Дорошенка, Івана Крип'якевича, Бориса Крупницького, Олександра Оглоблина, Ореста Субтельного, Леоніда Мельника. Олександр Трофимук, Валерія Смолія, Валерія Степанкова, Олексія Кресіна, Валерія Шевчука, Олексія Струкевича, Мирослава Трофимука. Втім у студіях власне над «Договорами та постановами» Автор опирається лише на праці шістьох дослідників.

Назва праці	Кількість посилань
Струкевич О. «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (політико-культурний аналіз) // Історія України. — 2005. — № 12. — С. 1–5.	2 ⁸
Василенко Н. Конституція Филиппа Орлика // Ученые записки Российской ассоциации научно-исследовательских институтов общественных наук. — Т. 4. — Москва, 1929. — С. 153–171.	1 ⁹

⁶ Сам текст публікації близький до перекладу В. Шевчука копії «Договорів та постанов» з 13-го фонду Російського державного архіву давніх актів на сучасну українську мову (*Орлик П.* Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибрані твори. — Київ, 2006. — С. 90–106).

⁷ Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2011. — С. 40–41.

⁸ Там само. — С. 24, пос. 3; 40, пос. 3.

⁹ Там само. — С. 23, пос. 1.

Назва праці	Кількість посилань
Степанков В. Українська державна ідея // Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості. — К., 2001. — С. 71–110.	1 ¹⁰
Прицак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — Київ, 1994. — С. 5–7.	1 ¹¹
Бовуа Д. «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнанця до українського міфу // Український археографічний щорічник. — Вип. 8/9. — Том. 11/12. — Київ–Нью-Йорк, 2004. — С. 322–345.	1 ¹²
Кресін О. «Пакти й Конституції законів і вольностей Запорозького Війська...» 1710 р. // Укр. іст. журн. — 2005. — № 2. — С. 192–203.	1 ¹³

З наведених розвідок статті О. Кресіна та М. Василенка містять історико-правничий аналіз «Договорів та постанов». Відштовхуючись від студій О. Кресіна, київський дослідник вказував, що акт 1710 року відображав договірну теорію походження держави, характерної для українських інтелектуалів другої половини XVII ст.¹⁴ Т. Чухліб, зокрема, зазначає, що сучасний вчений «одним із перших звернув увагу на використання творцями “Пактів і Конституцій законів і вольностей Війська Запорозького...” елементів природного права»¹⁵. Класичну ж працю М. Василенка використано київським вченим для підтвердження розуміння «Договорів та постанов» в якості «свого роду української конституції»¹⁶.

Т. Чухліб посилається на дослідження О. Струкевича для презентації «налаштованості (українських інтелектуалів та політиків — *В.К., В.С.*) на суверенітет, як чітке політико-ідеологічне та історичне обґрунтування потреби національного визволення»¹⁷ і для представлення цього проекту як покликаного

¹⁰ Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 24, пос. 1.

¹¹ Там само. — С. 59, пос. 1.

¹² Там само. — С. 24, пос. 2.

¹³ Там само. — С. 24, пос. 1.

¹⁴ Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 40, пос. 1. Цит.: Кресін О. «Пакти й Конституції законів і вольностей Запорозького Війська...» 1710 р. // Український історичний журнал. — № 2. — 2005. — С. 196.

¹⁵ Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 40, пос. 1. Цит.: Кресін О. «Пакти й Конституції законів і вольностей Запорозького Війська...» 1710 р. // Український історичний журнал. — № 2. — 2005. — С. 196.

¹⁶ Василенко Н. Конституція Филиппа Орлика // Ученые записки Российской ассоциации научно-исследовательских институтов общественных наук. — Т. 4. — Москва, 1929. — С. 155.

¹⁷ Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 40. Цит.: Струкевич О. «Пакти й

обмежити свавілля центральної й місцевої влади¹⁸. Працю В. Степанкова застосовано в історіографічному екскурсі для зображення Бендерської конституції в якості пам'ятки, яка «розроблялася на підвалинах демократизму й поваги до особистості людини»¹⁹.

Розвідки, написані у межах західного наукового дискурсу використано у презентації «Договорів та постанов» в якості одного з європейських антиабсолютистських проєктів. Автор, приміром, посилається на зауваження Омеляна Пріцака про те, що «ст. 6-та акта 1710 року визначала “Державу Війська Запорозького як станову виборну гетьманську монархію парламентського типу”»²⁰. Статтю Данієля Бовуа, перекладену з французької на українську мову, ужито Т. Чухлібом для зображення «Договорів та постанов» як проєкту, орієнтованого на «європейську систему, що протистояла абсолютизму»²¹.

Отож, можна констатувати, що вітчизняні напрацювання слугують для презентації «Договорів та постанов» в якості передового проєкту, покликаного на правовому рівні закріпити політичні здобутки («права» та «вольності») української еліти та народу. Західні ж праці вжито для аргументації укладання та написання Бендерської конституції у контексті європейських антиабсолютистських ідей, риторики та практик. Відтак у самому дослідженні «Договорів та постанов» міждисциплінарне дослідження обмежується лише історико-правничими аспектами.

Більше міждисциплінарних сюжетів спостерігається у представленні європейських впливів, в межах яких Т. Чухліб поставив собі за мету вписати конституцію 1710 р. Скажімо, описуючи пошуки мислителів у створенні «ідеальної» держави, дослідник звертається до низки наук та до міждисциплінарного дослідження конфлікту абсолютистських політичних вчень, уявлень та світогляду з ідеями обмеження повноважень володаря. Звернемося до такого фрагменту рецензованої праці:

Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (політико-культурний аналіз) // Історія України. — 2005. — № 12. — С. 3.

¹⁸ *Струкевич О.* «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (політико-культурний аналіз) // Історія України. — 2005. — № 12. — С. 1–5. Цю розвідку вінницького вченого вжито в історіографічному екскурсі.

¹⁹ *Степанков В.* Українська державна ідея // Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості. — К., 2001. — С. 102. Статтю кам'янець-подільського історика використано в історіографічному екскурсі.

²⁰ *Чухліб Т.* Ідеальна держава в Україні? Козацький проєкт 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 59, пос. 1. Цит.: *Пріцак О.* Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — Київ, 1994. — С. 7.

²¹ *Чухліб Т.* Ідеальна держава в Україні? Козацький проєкт 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 24, пос. 2. Цит.: *Бовуа Д.* «Щоденник» Пилипа Орлика: від міражу вигнання до українського міфу // Український археографічний щорічник. — Вип. 8/9. — Том. 11/12. — Київ-Нью-Йорк, 2004. — С. 322.

«Пилип Орлик, як і його нечисленне інтелектуальне оточення, був знайомий з тим, що провідні мислителі Відродження та Реформації в уявленнях про державу, право, політику та закон відштовхувалися від досягнень політичної, філософської та духовної культури античної цивілізації. [...] Саме у боротьбі з середньовічною “консервативно-охоронницькою” ідеологією почала народжуватися система якісно нових соціально-філософських і політичних поглядів. Їхньою основою стала думка про необхідність утвердження особистості та досягнення блага для кожного окремого індивіда. Водночас під загальним благом стали розуміти модель держави з республіканським ладом, яка спиралася на принципи відносної рівності та справедливості. Поновлювалися стародавня концепція суспільного договору, з допомогою якої почали пояснювати причини виникнення держав та обґрунтовувати легітимність тієї чи тієї політичної влади (підкреслення наше — В.К., В.С.)»²².

Як бачимо, вчений у розумінні антиабсолютистських уявлень, ідей та ідеології звертається до протиставлення «старого» і «нового», «традиції» та «модернізації». Саме такі сюжети найбільше потребують звернень до інтердисциплінарних студій на межі досліджень конституціоналізму та парламентаризму, політологічних, правничих, соціологічних, психологічних та інших дисциплін. Втім вивчення тексту «Договорів та постанов» з застосуванням методів та методик перелічених й інших дисциплін містить не менший евристичний потенціал. Зокрема, якщо взяти до уваги, що договірними сторонами у конституційному проекті 1710 р. виступали Бог, шведський король, гетьман, генеральна старшина Гетьманщини й старшина Війська Запорозького Низового, то пам'ятку можна розглядати як проект «заповіту» між Богом й українською елітою²³. Вже тільки те, що апелювання до Бога у «Договорах та постановах» зустрічається 17 разів (не набагато менше від вживання ключового терміну — «Вітчизни»), свідчить про актуальність вивчення цього аспекту витоків пам'ятки²⁴. Такий сегмент студій над Бендерською конституцією є надзвичайно цікавою темою для досліджень на перехресті різних дисциплін історії, релігієзнавства, філософії та богослов'я.

Звернення до проблеми розуміння особистості, її суспільно-політичних прав та обов'язків неодмінно веде до залучення таких дисциплін як соціальна психологія, психоісторія, персональна історія з їхніми методами та методиками (патографія, лабораторія вивчення особистості діяча минулого тощо).

Оскільки буквальне прочитання пам'ятки (навіть дуже ретельне) вже не може забезпечити всебічне її вивчення, то актуальним стає звернення до

²² Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К., 2011. — С. 4.

²³ Маніскалко Базіле Дж. «Pacta et constitutiones» між гетьманом Пилипом Орликом і Військом Запорозьким, 5 квітня, 1710: юридичний аналіз // Пилип Орлик: життя, політика, тексти: Матеріали Міжнародної наукової конференції “Ad fontes” до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. Київ, НаУКМА, 14–16 жовтня 2010.. — К.: Унів. вид. «Пульсари», 2011. — С. 287–288.

²⁴ Причому слово «Бог» вжито 5 разів у преамбулі та 2 — у присязі. Термін «Вітчизна» вжито 27 разів.

філологічних методик опрацювання тексту. Один з можливих варіантів такого дослідження є складення конкордансів для ключових слів Бендерської конституції²⁵. Це уможливить вирішення наступних лінгвістичних завдань: 1) порівняння різних уживань одного слова; 2) аналіз ключових слів; 3) дослідження частотності вживання слів і словосполучень; 4) пошук і поглиблене дослідження термінології і т. д.²⁶ Наведені функції конкордансу є надзвичайно корисними у студіях над «Договорами та постановами».

Насамкінець звернемося до висновків. Т. Чухліб укладає «Договори та постанови» у контекст часто нездійснених українських проектів XVIII–XIX ст.:

«ідеї та ідеали, що продукувалися козацькими інтелектуалами, продовжували жити і в наступні роки. Зокрема, вони знайшли відгук у ряді документів пізнішого часу, зокрема, “анонімній записці” (т. зв. Мала Конституція) 1720-х років з канцелярії лівобережного гетьмана Івана Скоропадського, політичних виступах Григорія Полетики, політико-філософських вченнях Якова Козицького та Григорія Сковороди, “Історія Русів”, а також інших філософських працях, політико-правових проектах і публіцистичних трактатах XVIII–XIX століть»²⁷.

З цього приводу хочеться процитувати висновок Анджея Суліми Камінського щодо впливу Генрикових артикулів 1573 р. (можна провести низку паралелей між ними і «Договорами та постановами»²⁸) на подальше життя Речі Посполитої:

«у Польщі XVI ст., після ослаблення олігархічного правління, суспільство перехопило ініціативу у реформуванні війська та скарбниці. [...] Королівське “я так хочу і так велю” не змогло здолати проголошеного від імені суспільства “ми так хочемо і так постановляємо”. Саме тому засада суспільної участі у

²⁵ Конкорданс (англ. *concordance* — згода, відповідність < лат. *concordare* — узгоджувати, приводити до згоди) — це список усіх вживань заданого мовного вираження у певному контексті. У цьому значенні даний термін широко використовується у корпусній лінгвістиці (Див.: Толдова С., Логинова Е., Попова Д. Конкорданс // <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:0127200> [дата доступу — 03.04.2016]). Одним з видів конкордансу є перелік в алфавітному порядку схожих за змістом слів чи словосполучень з мінімальним контекстом (Див.: Добрынина К. О методике работы над конкордансами // <http://www.gramota.net/materials/2/2012/1/15.html> [дата доступу — 20.09.2016]). Дет. див.: Кононенко В. «Договори та постанови» 1710 р. як модернізаційний проект: міждисциплінарне дослідження тексту // <http://historians.in.ua/index.php/en/statti/1332-vasyl-kononenko-dohovory-ta-postanovy-1710-r-iaak-modernizatsiinyi-proekt-mizhdystyplinarne-doslidzhennia-tekstu> [дата доступу — 10.09.2016]

²⁶ Толдова С., Логинова Е., Попова Д. Конкорданс // <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:0127200> [дата доступу — 03.04.2013].

²⁷ Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 67.

²⁸ Див. інтерв'ю А.С. Камінського поміщене Владиславом Яценком на порталі [historians.in.ua](http://www.historians.in.ua): <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/1598-andzhei-sulimamkaminskyi-ya-khotiv-napysaty-novu-istoriiu-polshchi-chastyna-2> [дата доступу - 10.09.2016]

законотворенні діяла аж до 1795 р., тобто доти, доки існувала держава. Модернізування війська, адміністрації, фінансів тут спиралося на ухвали парламенту і, ще більшою мірою, органів місцевого самоврядування»²⁹.

Таким чином, модернізаційні студії, які є інтердисциплінарними за своєю суттю, над «Договорами та постановами» можуть слугувати (на нашу думку, повинні³⁰) методологічною «платформою» для застосування методів і методик різних гуманітарних та інших наук у вивченні української конституції 1710 р. Щодо книжки Т. Чухліба, то вона в якості єдиного монографічного дослідження над Бендерською конституцією виконує свою основну мету — вписує український проект в європейську історію, а також демонструє недостатню розвиненість студій над «Договорами та постановами».

²⁹ Камінський Сулима А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Пер. з пол. Я. Стріхи. — К.: Наш час, 2011. — С. 67.

³⁰ На жаль, у сучасній українській історіографії склалася така ситуація, що ранньомодерна доба і ранньомодерна держава досліджується поза межами модернізаційних студій (підкреслення наше — В.К., В.С.).